

Ilmiy amaliy jurnal

№ 7 (9)
2026

YANGI O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

7

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2026

MUNDARIJA

Umarov A.T. Mintaqalarni barqaror rivojlantirish strategiyasini shakllantirishning konseptual asoslari..... **7**

Хошимов П.З., Эгамназарова Г.Ш. Ўзбекистонда атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг иқтисодий ва ҳуқуқий асослари..... **13**

Raxmatova F.Y. To‘qimachilik sanoatida yashil investitsiyalar va resurs samaradorligini oshirish yo‘nalishlari..... **19**

Ergasheva A.F. Milliy hunarmandchilik brendlarini ilgari surishda raqamli marketing vositalaridan foydalanish..... **22**

Rahimova N.A. Inson resurslarini boshqarishda Big Data va HR analitikaning samarodorlikka ta’siri..... **25**

Эгамназарова Г.Ш. Аҳоли ўсишининг CO_2 эмиссияси, ресурслар истеъмоли ва уларнинг иқтисодий барқарорликка таъсири..... **28**

Хасанов У.Ю. Кибержиноят рискларини бошқариш амалиётининг концептуал асосларининг ривожланиши..... **33**

Алимухамедов Ш.Р. Божхона тўловларини ундиришда божхона қийматини аниқлашнинг ўрни..... **38**

Сапаров И.Х. Маҳаллий бюджетлар харажатлари ижросининг самарадорлигини ошириш масалалари (Тошкент вилояти мисолида)..... **43**

Shaydulov Sh.Sh. Surxondaryo viloyatida elektron tijorat rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillar tahlili **57**

Abdulxakimov Z.T. Dunyo zargarlik sanoatini rivojlanishining bugunki kundagi xolati..... **60**

Ibragimova G.S. Ta’lim sifatini oshirishda boshqaruv tizimining iqtisodiy samaradorligini rivojlantirish..... **65**

Davronova N., Abdulxakimov Z.T. Kaydzen konsepsiyasining nazariy va uslubiy asoslari..... **69**

Isaqov A.T. Fermer xo‘jaliklarida agroresurslardan foydalanish samaradorligini oshirish istiqbollarini prognozlash..... **73**

Berdimurodov U.S. Agrosanoat majmuasida klaster tizimini tashkil etish va rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari..... **76**

Хусанбоева Т.М. Цели и задачи преподавания экономических дисциплин в системе высшего образования..... **82**

Alimov N.H. Global adolat kodeksi va global adolat reytingini (indeksini) joriy qilish yo‘llari..... **86**

Umurzaqova I.S. “Investitsiyalar taqsimoti va samaradorlik paradoksi: O‘zbekiston tarmoqlari misolida stoxastik chegara (SFA) va kvadrant tahlili”..... **92**

Safarova Y.A. Iqtisodiy o‘sishning infratuzilmaviy omillarining ta’sir mexanizmlarini baholash.... **101**

Eshqulova N.N. Mamlakat makroiqtisodiy barqarorligini ta’minlashda eksport va importning geografik diversifikatsiyasining ahamiyati..... **108**

Nabiyev A.K. O‘zbekistonda raqobatchilik muhitini shakllantirish va monopoliyaga qarshi qonunchilik..... **115**

Ketmanov A.M. Kichik biznesni moliyaviy resurslarni shakllantirish yo‘nalishlari..... **121**

Мурадов Б.А. Жаҳон мамлакатларида темир йўл транспортини инновацион ривожлантириш тажрибаси..... **125**

Jo‘rayeva M.Z. O‘zbekiston mintaqalarida yashil investitsiyalar va barqaror rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlili..... **131**

Qodirov H.M. Adir hududi ekotizimlarini boshqarishda intensiv sug‘orish tizimini joriy etish..... **136**

Jo‘rayeva M.A. Kichik biznes subyektlariga jalb etilgan investitsiyalarni raqobatbardoshlik transmissiya mexanizmi va uni baholash uslubiyoti (Andijon viloyati misolida)..... **143**
Muhsinova F.A. Raqamli texnologiyalarning inson resurslarini boshqarishdagi o‘rni va innovatsion yondashuvning nazariy jihatlari..... **151**
Kamoldinova N.A. Kichik biznesda ayollar bandligining ahamiyati..... **157**
Xamrayeva S.I. Raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro savdoning transformatsiyasi va iqtisodiy rivojlanishga ta’siri..... **161**
Dadaboyeva M.M. Andijon viloyatida kichik biznes eksportining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari..... **166**
Xakkulov A.U. Tijorat banklarida foiz risklarini baholashning nazariy va metodologik asoslari..... **171**
Allasheva N.A. Zamonaviy globallashuv sharoitida moliyaviy risklar va ularni boshqarish strategiyalari..... **179**
Atoyev N.R. Yangi industrial mamalakatlar: Chili va Singapur modeli tahlili va ularni O‘zbekistonda qo‘llash imkoniyatlari..... **182**
Yangiboev R.B. O‘zbekiston bank tizimi likvidliligiga ta’sir etuvchi omillarining empirik tahlili.... **190**
Nazarov J.R. Yashil iqtisodiyot: O‘zbekistonning barqaror kelajagiga yo‘l..... **198**
Qo‘zieva N.N. Tijorat banklarida mijozlar bazasini shakllantirishning nazariy asoslari..... **202**
Wang Jiahao Исследование по вопросам совместного развития индустрии электронной коммерции между Пекином и Ташкентом в рамках «Цифрового Шелкового пути»..... **207**
Qurbanov U.E. O‘zbekiston Respublikasi hududlari kesimida aholi daromadlarining iqtisodiy tahlili..... **216**
Abduvaxidova N.A. O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar..... **221**
Murodov O.U. Sanoat korxonalarida resurslardan samarali foydalanish jarayoniga ta’sir etuvchi omillar..... **225**
Xasanov S.Q. “To‘qimachilik sanoati korxonalari raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari..... **229**
Kabilov O.X. Paxta va g‘alla urug‘liklarini tayyorlovchi korxonalar faoliyatiga ta’sir etuvchi omillar **234**
Pirmanov O.B. Oliy ta’lim tizimi raqamli ekotizimini shakllantirishdagi tizimli muammolar va boshqaruvdagi uzilishlar tahlili..... **238**

UDK: 304.2

GLOBAL ADOLAT KODEKSI VA GLOBAL ADOLAT REYTINGINI (INDEKSINI) JORIY QILISh YO‘LLARI

ПУТИ ВНЕДРЕНИЯ ГЛОБАЛЬНОГО КОДЕКСА СПРАВЕДЛИВОСТИ И ГЛОБАЛЬНОГО РЕЙТИНГА (ИНДЕКСА) СПРАВЕДЛИВОСТИ

WAYS TO IMPLEMENT THE GLOBAL JUSTICE CODE AND GLOBAL JUSTICE RATING (INDEX)

Alimov Nasimjon Hoshimovich
O‘zLiDeP Amaliy loyihalar va siyosiy ta’lim markazi rahbari, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

Annotatsiya

Maqolada globallashuv sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik, resurslar taqsimotidagi nomutanosiblik hamda barqaror rivojlanish masalalari o‘rganilgan. Tadqiqotda global adolat tushunchasining iqtisodiy mazmuni ochib berilgan hamda jahon miqyosida adolatni baholashning yagona tizimi sifatida Global adolat kodeksi va Global adolat indeksi konsepsiyasi taklif etilgan. Shuningdek, global adolat indeksi tushunchasining mohiyati, uni joriy qilishning asosiy yo‘nalishlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: global adolat, global adolat kodeksi, global adolat indeksi, ijtimoiy-iqtisodiy adolat, globallashuv, iqtisodiy tengsizlik, resurslar taqsimoti, barqaror rivojlanish, global reytinglar.

В статье рассматриваются вопросы социально-экономического неравенства, дисбаланса распределения ресурсов и устойчивого развития в контексте глобализации. Исследование раскрывает экономическое содержание концепции глобальной справедливости и предлагает концепцию Кодекса глобальной справедливости и Индекса глобальной справедливости как единую систему оценки справедливости в глобальном масштабе. Также освещается сущность концепции индекса глобальной справедливости и основные направления его применения.

Ключевые слова: глобальная справедливость, глобальный кодекс справедливости, глобальный индекс справедливости, социально-экономическая справедливость, глобализация, экономическое неравенство, распределение ресурсов, устойчивое развитие, глобальные рейтинги.

The article examines the issues of socio-economic inequality, resource distribution imbalances, and sustainable development in the context of globalization. The study reveals the economic content of the concept of global justice and proposes the concept of the Global Justice Code and the Global Justice Index as a unified system for assessing justice on a global scale. It also highlights the essence of the concept of the global justice index and the main directions of its implementation.

Keywords: global justice, global justice code, global justice index, socio-economic justice, globalization, economic inequality, resource distribution, sustainable development, global rankings.

XXI asrda globallashuv, raqamli transformatsiya, texnologik yangilanish va xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari jahon xo‘jaligi tizimi hamda iqtisodiy munosabatlarning mazmun-mohiyatiga chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, ilmiy-texnologik taraqqiyot, raqamli iqtisodiyot, xalqaro savdo va kapital harakatining jadallashuvi iqtisodiy o‘sish, mehnat unumdorligi va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirmoqda. Ikkinchi tomondan esa, ushbu taraqqiyot natijalarining mamlakatlar, mintaqalar va aholi ijtimoiy qatlamlari o‘rtasida nomutanosib taqsimlanishi iqtisodiy tengsizlik, kambag‘allik, resurslardan foydalanish imkoniyatlaridagi tafovutlar hamda ijtimoiy himoya darajasidagi farqlarni saqlab qolmoqda [1]. Bunday sharoitda global iqtisodiy o‘sishning nafaqat

sur’ati va samaradorligini, balki uning natijalari qay darajada adolatli taqsimlanayotganini baholash iqtisodiyot nazariyasining dolzarb ilmiy muammolaridan biriga aylanmoqda.

Jahonda daromad va boylikning yuqori darajada konsentratsiyalashuvi global iqtisodiy tizimdagi mavjud nomutanosibliklarning eng muhim ko‘rinishlaridan biridir. Xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, jahon aholisining eng boy 10 foizi global boylikning qariyb 76 foiziga egalik qilgani holda, aholining kam ta’minlangan 50 foizi hissasi umumiy boylikning atigi 2 foizini tashkil etadi [2]. Daromadlar va boylik taqsimotidagi bunday keskin tafovutlar iqtisodiy resurslar, sifatli ta’lim, tibbiy xizmatlar, zamonaviy texnologiyalar va raqamli imkoniyatlardan foydalanish darajasida ham o‘z ifodasini topmoqda. Ayni paytda iqlim o‘zgarishi, ekologik muammolar, geosiyosiy ziddiyatlar, oziq-ovqat va energetika xavfsizligi bilan bog‘liq tahdidlar global taraqqiyot natijalari va uning ijtimoiy xarajatlarini mamlakatlar hamda avlodlar o‘rtasida adolatli taqsimlash masalasini yanada dolzarblashtirmoqda.

Hozirgi vaqtda inson taraqqiyoti, barqaror rivojlanish, qonun ustuvorligi, korrupsiyani qabul qilish darajasi, tinchlik va ekologik samaradorlikni baholashga mo‘ljallangan qator xalqaro indeks va reytinglar mavjud. Biroq ularning har biri global taraqqiyotning muayyan alohida jihatini baholaydi. Iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, institutsional, raqamli va avlodlararo adolatni yagona konseptual yondashuv asosida o‘zaro bog‘liq holda baholash imkonini beradigan yaxlit nazariy-uslubiy tizimning yetarli darajada shakllanmaganligi ushbu yo‘nalishda yangi tadqiqotlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, adolatning universal prinsiplarini ifodalovchi Global adolat kodeksi hamda ularning amal qilish holatini miqdoriy baholashga xizmat qiluvchi Global adolat reytingi(indeksi)ni ishlab chiqish nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston xalqaro maydonda tinchlik, o‘zaro ishonch, manfaatlar muvozanati, konstruktiv muloqot va adolatli global taraqqiyot g‘oyalarini izchil ilgari surib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasi sessiyalari, BRIKS va “BRIKS plyus” formatlaridagi chiqishlarida adolatli dunyo tartibotining yangi arxitekturasini shakllantirish, global tengsizlikni qisqartirish, inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash va ko‘p tomonlama hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [3]. Mazkur tashabbuslar global adolatning nazariy asoslarini tadqiq qilish, uni baholash mezonlarini ishlab chiqish va amaliy institutsional mexanizmlarini taklif etishning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi global adolat kodeksining konseptual asoslarini shakllantirish, global adolat darajasini kompleks baholash imkonini beruvchi Global adolat indeksining nazariy-uslubiy modelini taklif etish hamda ushbu yondashuvlarni xalqaro amaliyotga bosqichma-bosqich joriy qilishning institutsional mexanizmlari bo‘yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun global adolat kategoriyasining iqtisodiy mazmunini ochib berish; zamonaviy adolat nazariyalari va global adolatga oid ilmiy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish; mavjud xalqaro indekslarning imkoniyatlari va cheklovlarini aniqlash; Global adolat kodeksining fundamental prinsiplarini tizimlashtirish; Global adolat indeksining tarkibiy tuzilishi va baholash mezonlarini asoslash; shuningdek, global adolatni monitoring qilish va rag‘batlantirishning institutsional mexanizmlari bo‘yicha takliflar ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

Adolat muammosi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy tafakkur tarixida doimo markaziy o‘rinlardan birini egallab kelgan bo‘lsa-da, globallashuv sharoitida uning mazmuni va amal qilish doirasi sezilarli darajada kengaydi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda adolat muammosini tadqiq etishning bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlari shakllangan bo‘lib, ularni shartli ravishda adolatning klassik va zamonaviy nazariyalari, global adolat konsepsiyalari, iqtisodiy va institutsional yondashuvlar hamda adolatning alohida jihatlarini baholovchi xalqaro indekslar yo‘nalishlariga ajratish mumkin.

Adolatning zamonaviy nazariy asoslarini shakllantirishda J.Roulzning ilmiy qarashlari alohida ahamiyat kasb etadi. Olim “Adolat nazariyasi” asarida adolatni ijtimoiy institutlarning asosiy fazilati sifatida talqin qilib, “adolat – halollik sifatida” konsepsiyasini asoslab bergan [4]. Uning yondashuviga ko‘ra, jamiyatda asosiy huquq va erkinliklar tengligi ta’minlanishi, ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklar esa, bir tomondan, barcha uchun ochiq bo‘lgan lavozim va imkoniyatlar bilan

bog‘liq bo‘lishi, ikkinchi tomondan, jamiyatning eng kam imkoniyatga ega qatlamlari manfaatiga xizmat qilishi lozim. Roulzning mazkur yondashuvi adolatni faqat natijalar tengligi emas, balki institutlar, imkoniyatlar va taqsimot qoidalarining adolatliligi bilan bog‘lab o‘rganishga nazariy asos yaratdi.

A.Sen adolat nazariyasini insonning real imkoniyatlari va erkinliklari nuqtai nazaridan rivojlantirdi. Uning fikricha, adolatni faqat resurslar yoki birlamchi ne’matlarning taqsimlanishi bilan baholash yetarli emas; asosiy e’tibor insonlarning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, munosib hayot kechirish va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda ishtirok etish qobiliyatiga qaratilishi zarur [5]. M.Nussbaum ushbu yondashuvni yanada rivojlantirib, insonning munosib hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan asosiy imkoniyatlar tizimini taklif etdi [6]. Mazkur nazariy yondashuvlar global adolatni ko‘p o‘lchovli kategoriya sifatida tadqiq etish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Global adolat muammosining mustaqil tadqiqot yo‘nalishi sifatida shakllanishida T.Poggening ilmiy ishlari muhim ahamiyatga ega. U global qashshoqlik va tengsizlikni faqat alohida mamlakatlarning ichki siyosati natijasi sifatida emas, balki xalqaro institutsional tartibotning faoliyati bilan ham bog‘liq holda tahlil qiladi [7]. Uning yondashuvida global institutlar faoliyatining adolatliligi, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o‘rtasidagi munosabatlar, xalqaro resurslardan foydalanish hamda global iqtisodiy tizim natijalarini taqsimlash masalalari markaziy o‘rin egallaydi.

Global adolatning iqtisodiy asoslarini tadqiq etishda J.Stiglis va T.Pikettining ishlari muhim o‘rin tutadi. J.Stiglis iqtisodiy tengsizlikning o‘sishini bozor mexanizmlarining tabiiy va muqarrar natijasi sifatida emas, balki institutlar, iqtisodiy siyosat, renta izlash xatti-harakatlari va iqtisodiy imkoniyatlarning nomutanosib taqsimlanishi bilan bog‘liq jarayon sifatida tahlil qiladi [8]. U iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolatni bir-biriga qarama-qarshi maqsadlar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq kategoriyalar sifatida qarash zarurligini asoslaydi.

T.Pikettining uzoq muddatli tarixiy ma’lumotlarga asoslangan tadqiqotlari esa kapital va boylikning yuqori darajada konsentratsiyalashuvi iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiruvchi muhim omil ekanligini ko‘rsatadi [9]. Uning tadqiqotlari global iqtisodiyotda boylik va daromadlar taqsimotini tizimli monitoring qilish, progressiv soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish va iqtisodiy siyosatning taqsimot natijalariga ta’sirini baholash zarurligini ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qildi.

Institutsional iqtisodiyot namoyandalarining tadqiqotlari ham global adolat konsepsiyasini shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega. D.Nort iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish natijalari jamiyatda amal qilayotgan rasmiy va norasmiy institutlar, mulk huquqlari, shartnomalar ijrosi va tranzaksion xarajatlar bilan uzviy bog‘liq ekanligini asoslab bergan [10]. D.Ajemo‘g‘li va J.Robinson esa mamlakatlar o‘rtasidagi rivojlanish tafovutlarini inklyuziv va ekstraktiv institutlar faoliyati bilan izohlaydi [11]. Mazkur institutsional yondashuvlar adolatni faqat taqsimot natijalari orqali emas, balki iqtisodiy imkoniyatlarni shakllantiruvchi “o‘yin qoidalari”, qaror qabul qilish institutlari va jamoat resurslaridan foydalanish mexanizmlarining sifati orqali ham baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Global adolatning alohida elementlari xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan konseptual va me’yoriy hujjatlarda ham o‘z ifodasini topgan. Xususan, BMTning “2030 yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish kun tartibi” kambag‘allikni bartaraf etish, tengsizlikni qisqartirish, sifatli ta’lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, gender tengligini ta’minlash, munosib mehnat, tinchlik va samarali institutlarni rivojlantirish kabi o‘zaro bog‘liq maqsadlarni belgilaydi [12]. OECDning inklyuziv o‘sishga oid yondashuvlarida iqtisodiy o‘sish natijalarini aholi qatlamlari o‘rtasida keng taqsimlash, imkoniyatlar tengligini ta’minlash va farovonlikning ko‘p o‘lchovli xususiyatlarini hisobga olishga alohida e’tibor qaratiladi [13].

Shuningdek, Xalqaro mehnat tashkilotining “Adolatli globallashuv maqsadlarida ijtimoiy adolat to‘g‘risidagi deklaratsiyasi” munosib mehnat, ijtimoiy himoya, ijtimoiy muloqot va mehnat sohasidagi asosiy huquqlarni globallashuv jarayonlarining ijtimoiy yo‘naltirilganligini ta’minlashning muhim asoslari sifatida belgilaydi [14]. Yer xartiyasida esa inson qadr-qimmati, ekologik mas’uliyat, ijtimoiy va iqtisodiy adolat, demokratiya, zo‘ravonliksizlik va tinchlik o‘zaro bog‘liq universal prinsiplar sifatida talqin qilinadi [15]. Mazkur hujjatlarning tahlili global adolatning

iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va institutsional jihatlari xalqaro miqyosda alohida yo‘nalishlar sifatida e’tirof etilganini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy-iqtisodiy adolat nazariyalari, institutsional iqtisodiyot, inson taraqqiyoti va barqaror rivojlanish konsepsiyalari, shuningdek, ko‘p mezoni va integral baholash yondashuvlari tashkil etadi. Tadqiqot global adolatni alohida ijtimoiy, iqtisodiy yoki huquqiy ko‘rsatkichlar yig‘indisi sifatida emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va institutsional jarayonlarni o‘zaro bog‘liq holda qamrab oluvchi ko‘p o‘lchovli ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida o‘rganishga asoslanadi.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, institutsional tahlil, qiyosiy taqqoslash, mantiqiy umumlashtirish, statistik tahlil, ekspert baholash, indekslash, normallashtirish, integral baholash va indeks modellashtirish usullaridan kompleks foydalanildi.

Taklif etilayotgan metodologik yondashuvning asosiy xususiyati shundaki, u global adolatni faqat iqtisodiy tengsizlik yoki daromadlar taqsimoti bilan cheklamaydi. U iqtisodiy natijalar, ijtimoiy imkoniyatlar, ekologik mas’uliyat va institutsional sifatni o‘zaro bog‘liq holda baholash imkonini beradi.

Globallashuv sharoitida adolat muammosi faqat milliy darajadagi ijtimoiy siyosat yoki daromadlar taqsimoti masalasi bilan cheklanib qolmay, xalqaro iqtisodiy munosabatlar, resurslardan foydalanish, ekologik mas’uliyat, raqamli imkoniyatlar, institutsional shaffoflik va avlodlararo majburiyatlar tizimi bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘lmoqda. Shu bois global adolatni ta’minlash uchun, bir tomondan, umume’tirof etilgan prinsiplar tizimini shakllantirish, ikkinchi tomondan esa ushbu prinsiplarning amal qilish darajasini baholash imkonini beruvchi indikatorlar tizimini ishlab chiqish zarur.

Muallif yondashuviga ko‘ra, Global adolat kodeksi – davlatlar, xalqaro tashkilotlar, biznes subyektlari va fuqarolik jamiyati institutlari uchun ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik, raqamli va institutsional munosabatlarda adolatning umume’tirof etilgan qoidalarini belgilab beruvchi xalqaro normativ-konseptual tizimdir. U mavjud xalqaro deklaratsiyalar, konvensiyalar va barqaror rivojlanish maqsadlarini yagona adolat konsepsiyasi doirasida umumlashtirishga xizmat qiladi.

Global adolat kodeksi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Yer xartiyasi, Xalqaro mehnat tashkilotining adolatli globallashuv to‘g‘risidagi deklaratsiyasi, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari va boshqa xalqaro hujjatlardagi adolatga oid qoidalarni zamonaviy iqtisodiy munosabatlar talablari asosida umumlashtirish imkonini beradi. Biroq mavjud hujjatlar ko‘p hollarda deklarativ xususiyatga ega bo‘lib, ularning bajarilishini muntazam baholaydigan yagona integral mexanizm yetarli darajada shakllanmagan. Shu jihatdan, Global adolat kodeksi deklarativ qoidalardan amaliy ta’sirchan mexanizmlarga o‘tish zaruratini ifodalaydi.

Global adolat kodeksida belgilangan prinsiplarni amaliyotda baholash uchun ularni miqdoriy ko‘rsatkichlar tizimi bilan bog‘lash zarur. Shu maqsadda tadqiqot doirasida Global adolat indeksi konseptual modeli taklif etildi.

Global adolat indeksi mamlakatlar taraqqiyotini faqat yalpi ichki mahsulot, daromadlar yoki iqtisodiy o‘sish sur’atlari orqali emas, balki adolatning ko‘p o‘lchovli modeli asosida baholashga xizmat qiladi. Indeksning bazaviy tarkibi to‘rt asosiy yo‘nalishdan iborat:

1. iqtisodiy adolat;
2. ijtimoiy adolat;
3. institutsional adolat;
4. ekologik adolat.

Ushbu yondashuv mavjud xalqaro indekslardan farq qiladi. Masalan, Inson taraqqiyoti indeksi asosan ta’lim, sog‘liq va daromadni baholasa, Qonun ustuvorligi indeksi institutsional muhitni, Barqaror rivojlanish maqsadlari indeksi esa taraqqiyotning keng qamrovli maqsadlarini baholaydi. Biroq ularning hech biri iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va ekologik adolatni yagona integral baholash tizimi sifatida to‘liq birlashtirmaydi. Shu sababli Global adolat indeksi mavjud reytinglarni inkor etmaydi, balki ularni adolat nuqtai nazaridan umumlashtiruvchi va to‘ldiruvchi yangi tahliliy vosita sifatida taklif etiladi.

1-jadval

Global adolat indeksi tarkibi va baholash mezonlari

Yo‘nalish	Asosiy indikatorlar	Ulushi (%)
Iqtisodiy adolat	Daromadlar tengligi, Jini koeffitsiyenti, kambag‘allik darajasi, bandlik, ishsizlik, munosib mehnat, soliq adolati	25
Ijtimoiy adolat	Ta’limdan foydalanish, sog‘liqni saqlash, gender tengligi, ijtimoiy himoya, inson taraqqiyoti, ijtimoiy xizmatlar sifati	25
Institutsional adolat	Qonun ustuvorligi, korrupsiyani cheklash, davlat boshqaruvi sifati, hisobdorlik, inson huquqlari, sud mustaqilligi	25
Ekologik adolat	CO_2 chiqindilari, qayta tiklanuvchi energiya ulushi, yashil iqtisodiyot, tabiiy resurslardan foydalanish, ekologik xavfsizlik va iqlim barqarorligi	25
Jami	20 ga yaqin indikator	100

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, global adolat hozirgi davrda barqaror iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy barqarorlik va xalqaro xavfsizlikni ta’minlovchi muhim iqtisodiy-institutsional kategoriya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Global adolat darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda iqtisodiy o‘sish natijalarining keng ijtimoiy qatlamlarga yetib borishi, inson kapitali rivoji va ijtimoiy ishonch darajasi yuqori bo‘lishi ehtimoli kuchayadi.

Ikkinchidan, globallashuv sharoitida iqtisodiy tengsizlik, resurslardan foydalanishdagi nomutanosiblik, ekologik xavflar, raqamli tafovutlar va institutsional zaifliklar global adolatni kompleks baholash zaruratini keltirib chiqarmoqda. Shu sababli adolatni faqat daromadlar taqsimoti bilan emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, raqamli va institutsional mezonlar uyg‘unligida baholash maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, Global adolat kodeksi xalqaro munosabatlarda adolatning umume’tirof etilgan prinsiplarini tizimlashtiruvchi normativ-konseptual asos sifatida xizmat qilishi mumkin. U inson qadr-qimmati, teng imkoniyatlar, iqtisodiy adolat, qonun ustuvorligi, raqamli adolat, ekologik mas’uliyat, avlodlararo adolat, barqaror rivojlanish, institutsional hisobdorlik va global hamjihatlik prinsiplarini yagona tizimga birlashtiradi.

To‘rtinchidan, Global adolat indeksi mamlakatlarning taraqqiyot darajasini faqat iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari bilan emas, balki adolat nuqtai nazaridan kompleks baholash imkonini beradi. Taklif etilayotgan indeks iqtisodiy adolat, ijtimoiy adolat, institutsional adolat va ekologik adolat subindekslariga asoslanadi hamda xalqaro reytinglarni mazmunan to‘ldiruvchi yangi tahliliy vosita sifatida qaralishi mumkin.

Beshinchidan, Global adolat kodeksi va Global adolat indeksini amaliyotga joriy etish xalqaro tashkilotlar, milliy hukumatlar va fuqarolik jamiyati institutlari uchun global tengsizliklarni monitoring qilish, adolatga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda qo‘shimcha ilmiy-amaliy mexanizm bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqoridagi xulosalar asosida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasida Global adolat kodeksini ishlab chiqish va uni inson huquqlari, barqaror rivojlanish, ekologik mas’uliyat, raqamli adolat va avlodlararo adolat prinsiplari bilan uyg‘un xalqaro konseptual hujjat sifatida muhokama qilish maqsadga muvofiq.

2. Mamlakatlarning adolat darajasini baholash uchun Global adolat indeksi metodologiyasini bosqichma-bosqich ishlab chiqish, uni iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va ekologik adolat subindekslari asosida shakllantirish taklif etiladi.

3. BMT yoki uning ixtisoslashgan tuzilmalari huzurida Global adolat monitoringi tizimini yo‘lga qo‘yish hamda har yili Global adolat hisobotini e’lon qilish maqsadga muvofiq.

4. Xalqaro moliyaviy institutlar, mintaqaviy tashkilotlar va milliy hukumatlar o‘z dasturlarini baholashda iqtisodiy o‘sish, investitsiya, savdo va moliya ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda ijtimoiy-iqtisodiy adolat indikatorlarini ham hisobga olishi zarur.

5. Global tengsizlikni kamaytirish, raqamli tafovutlarni qisqartirish, iqlim o‘zgarishidan zarar ko‘rayotgan mamlakatlarni qo‘llab-quvvatlash, ta’lim va sog‘liqni saqlash imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida xalqaro hamkorlik mexanizmlarini kuchaytirish va istiqbolda Global adolat fondini tashkil etish masalasini ilmiy-amaliy jihatdan o‘rganish taklif etiladi.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi global iqtisodiy munosabatlarda adolat mezonlarini kuchaytirish, tengsizliklarni qisqartirish, inson huquqlarini mustahkamlash, barqaror va inklyuziv taraqqiyotni ta’minlash hamda adolatli global boshqaruv arxitekturasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Inson taraqqiyoti to‘g‘risidagi 2024-yilgi hisobot.
2. Jahon banki. Jahon taraqqiyoti to‘g‘risidagi 2024-yilgi hisobot.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasi sessiyalaridagi nutqlari.
4. Roulz J. Teoriya spravedlivosti. – M.: Izdatelstvo LKI, 2007.
5. Sen A. *The Idea of Justice.* Harvard University Press, 2009.
6. Nussbaum M.S. *Creating Capabilities: The Human Development Approach.* Harvard University Press, 2011.
7. Pogge, T. *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms.* 2nd ed. Cambridge: Polity Press, 2008.
8. Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today’s Divided Society Endangers Our Future.* New York: W. W. Norton & Company.
9. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Translated by A. Goldhammer. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
10. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance.* Cambridge: Cambridge University Press.
11. Daron Ajemo‘g‘li, Jeyms A. Robinson. Mamlakatlar tanazzuli sabablari: qudrat, farovonlik va kambag‘allik manbalari. Toshkent: “Asaxiy books” MChJ, “Nihol” nashriyoti, 2023. 676 bet.
12. United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.* New York: United Nations.
13. OECD. (2018). *Opportunities for All: A Framework for Policy Action on Inclusive Growth.* Paris: OECD Publishing.
14. International Labour Organization. (2008). *ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization.* Geneva: International Labour Office.
15. Earth Charter Commission. (2000). *The Earth Charter.* San José, Costa Rica: Earth Charter International.